

УДК 37.032:159.922.8

ВПЛИВ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Сватенкова Т. І.

У статті йде мова про важливе значення екзистенційних переживань на шляху становлення зрілої особистості, формування глибинних диспозицій по відношенню до життя і самої себе, життєвої позиції і ціннісно-смыслових орієнтирів. Обґрунтовуються передумови виникнення індивідуального сенсу існування особистості у період ранньої юності на основі глибинних переживань, пов'язаних з соціальною ситуацією та потребами самореалізації особистості у даний віковий період.

Ключові слова: екзистенційне переживання, становлення особистості, самопізнання, самосвідомість, сенс життя, внутрішній світ особистості.

В статье рассказывается о важном значении экзистенциальных переживаний на пути становления зрелой личности, формирования глубинных диспозиций по отношению к жизни и личности, жизненной позиции и ценностно-смысловых ориентиров. Обосновываются предпосылки возникновения индивидуального смысла существования личности в период ранней юности на основе глубинных переживаний, связанных с социальной ситуацией и потребностями самореализации личности в данный возрастной период.

Ключевые слова: экзистенциальные переживания, становление личности, самопознание, самосознание, смысл жизни, внутренний мир личности.

The article is a discussion of the important role of existential feelings in the formation of a mature personality, underlying dispositions to life and oneself, one's stand in life and value orientations. It substantiates the preconditions of individual meaning of existence in early youth on the basis of profound feelings in connection with a social situation and self-realization needs in this age period.

Key words: existential feelings, personality formation, self-knowledge, self-awareness, meaning of life, personality's internal world.

Постановка проблеми. Сьогодні юнацтво опинилося в умовах нестабільної суспільної свідомості, коли немає затребуваних ідеалів в минулому, але і в теперішньому ще не віднайдені нові орієнтири, які були б адекватні змінам, що відбуваються у країні й у світі. Такі ідеали необхідні для майбутнього професійного, особистісного розвитку та національного самовизначення, тому сьогодні юнацтву дуже важко виділити і засвоїти норми дорослого життя, що супроводжується відчуттям невпевненості у завтрашньому дні. Наразі сучасний етап соціального розвитку суспільства "зсунув" у психологічному і "діяльнісному" планах межі всіх вікових етапів у бік більш ранньої зрілості (у тому числі – соціальної). На відміну від порівняно недавнього минулого, до осіб молодого віку (21 рік і старше), які "щойно" закінчили ВНЗ, у суспільстві застосовується термін "вже дорослі люди". У зв'язку з цим зростає значущість юнацького віку як для успішного формування особистості, так і для продуктивного соціального розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних психологів С. Д. Максименко, М. Й. Боришевського, Р. О. Семенової, В. О. Моляко, Г. М. Андрєєвої, Л. І. Божович, М. Й. Боришевського, І. С. Булах, Л. С. Виготського, Є. І. Головахи, І. В. Дубровіної, Д. Б. Ельконіна, І. С. Кона, О. О. Кроніка, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, В. С. Мерліна, О. М. Прихожан, А. А. Реана, С. Л. Рубінштейна, О. В. Скрипченко, М. В. Папучі і зарубіжних науковців Е. Еріксона, К. Левіна, Ж. Піаже юність визначається як період самовизначення, розвитку часової перспективи, теоретичного мислення, рефлексії. Зокрема, як вітчизняні, так і зарубіжні науковці приходять до згоди у тому, що період юності вимагає детального вивчення, особливо через специфічні особливості формування цінностей, внутрішнього світу, взаємовідносин, як статевих, так і дружніх, самореалізації та самоідентифікації,

становлення дорослої особистості, набуття професійної ідентичності і здобуття сенсу існування [1, с.118].

Проблему екзистенційних переживань у психолого-педагогічній та філософській літературі часто пов'язують з проблемою формування індивідуального сенсу життя людини, його переоцінку, залежно від вікових змін і переживання нею кризових ситуацій, з розвитком самосвідомості особистості. Тут можна згадати наукові дискусії щодо особливостей реалізації сутнісних сил людини – сенсу і призначення людського буття – через самоусвідомлення власного "Я", свого місця у світі та життєтворчості особистості, а саме концепцію життєтворчості Є. І. Головахи, І. Г. Єрмакова, Н. І. Михальченка, Л. В. Сохань, В. О. Тихоновича; концепцію психосинтезу Р. Асаджиолі; персонологію Г. Меррея та В. Штерна; логотерапію В. Франкла та ін.

Мета статті – визначити і теоретично обґрунтувати важливість екзистенційних переживань особистості у період ранньої юності та окреслити аспекти їх вияву.

Викладення основного матеріалу дослідження. Частка молоді у загальному складі населення (люди 16–34 років) у середньому в Україні складає 30 %. Молодь у соціології розглядається як частина суспільства, яка виділяється за демографічними ознаками. Із соціологічної точки зору вік не тільки відображає етапність життєвого шляху, а й має соціокультурний сенс, тому соціально-психологічне вивчення молоді здійснюється з точки зору соціальних і особливо психологічних особливостей цієї частини суспільства, зумовлених віком.

Кандидат історичних наук, доцент В. В. Міхеєва підкреслює, що на основі уявлень про будову життєвого циклу індивіда виділяють етапи життєвого шляху молоді людини, що дозволяють оцінювати досвід, досягнутий у процесі первинної соціалізації, виявляти проблеми, які стають актуальними на цих етапах [2, с. 66]. Так, у сучасній науці навіть немає єдиного підходу до визначення меж цього періоду. Фаза розвитку особистості, що її прийнято називати юнацтвом або молодістю, характеризується амбівалентним становищем: вже не дитина, але ще не дорослий. Навчання як основний вид діяльності додає знання, але при цьому мало розширюються можливості реалізації домагання на набуття самостійного статусу, вимоги до особистості у цей період часто завищені, а основні потреби важко реалізувати.

Зі зростанням тривалості шкільного навчання і пізнішим початком трудової діяльності у зв'язку з відсутністю роботи до та після одержання професійного навчання перебування дітей у батьківській сім'ї затягується. Дозрівання когнітивних і емоційних функцій може призвести до того, що молоді люди використовують свої потенційні здібності не для саморозвитку та вирішення важливих життєвих завдань, а для критики, сумнівів та протидії цінностям, установкам та способу дій дорослих. Це зумовлює появу конфлікту не тільки із батьками чи дорослими, а й у внутрішньому світі молоді людини, незгоди із самим собою. На даному етапі можна говорити про внутрішній глибоко онтогенетичний конфлікт екзистенційного характеру "свобода – відповідальність", що штовхає особистість на необдумані часто ризиковані вчинки заради відчуття власної свободи дій, але ще не готової нести відповідальність за них (адже матеріально людина ще залежна від батьків). Тут, відштовхуючись від основних ознак вікової нормативної кризи юнацтва, можна говорити про важливі екзистенційні переживання щодо сенсу життя, свободи вибору, власного місця у житті та своїх власних можливостей.

Юність стає певним етапом дозрівання молоді людини і проміжною стадією між дитинством і дорослістю, де відбувається як фізичне дозрівання, так і становлення соціально-психологічної зрілості, пов'язаної з завершенням навчання, набуттям професії, початком трудової діяльності, створенням родини. Особливості молоді є проекцією особливостей конкретного суспільства, хоча його точні часові межі залежать від таких різнотипних факторів, як навколишня культура та біологічний розвиток, крім того, зміни відбуваються і залежно від соціальних вимог та умов, у яких відбувається їх особистісне формування: потрібно бути підготовленим до праці, саморозвитку та професійного навчання, сімейного життя, виконання громадських обов'язків. Отож, юність – це час життєвого вибору, формування життєвого шляху та глибинного ціннісного підґрунтя особистості.

Розкриваючи сутнісні особливості юнацького віку, Я. Г. Невідома наголошує на важливості саме варіативності життєвих виборів розвитку для юнака: "Психологічно спрямований у майбутнє і схильний навіть на ментальному рівні "перестрибувати" через незавершені етапи, юнак розуміє, що зміст його власного майбутнього життя, перш за все, залежить від того, чи зуміє він правильно обрати професію" [3, с. 340]. Окрім того, особистість у юнацькому віці, прагнучи до самоідентифікації, продовжує відкривати через механізми рефлексії власну сутність. Міжособистісна комунікація на цьому віковому етапі потребує взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості, інтимності, що, у свою чергу, сприяє розвитку соціального потенціалу, підтримує самоповагу, забезпечує повноту самоприйняття та розкриття власного "Я".

Реалізуючи потребу у формуванні власного "образу Я", особистість у юнацькому віці, з одного боку, прагне до усамітнення з метою рефлексії власних переживань, емоцій, ставлень та інших явищ внутрішнього світу, а з іншого – стрімко розширює коло спілкування, актуалізується пошук супутника життя, зростає потреба в односторонніх, співпраці з іншими, укріплюються зв'язки з соціальною групою. Тобто відмічаються дві протилежні тенденції у сфері спілкування та взаємодії з іншими людьми: розширення сфери спілкування – з одного боку, і зростаюча індивідуалізація, відокремлення від соціуму – з іншого. Перша тенденція проявляється у прагненні до ідентифікації з іншими людьми, в суттєвому розширенні простору спілкування і в особливому феномені, який отримав назву "очікування спілкування", що виступає у пошуку останнього, в постійній готовності до контактів [5, с. 341].

Актуальною також є потреба у суспільній діяльності, яка втілюється через спілкування. Особливо зростає необхідність у новому досвіді, у визнанні, захищеності та емоційній інтимності. Вочевидь, головними психічними новоутвореннями юнацького віку виділяють: глибоку рефлексію, розвинене усвідомлення власної індивідуальності, формування конкретних життєвих планів, готовність до самовизначення у професії, установка на свідому побудову власного життя, поступове входження у різні сфери життя і діяльності, розвиток самосвідомості, активне формування світогляду [4, с. 342]. Також у віці 16–17 років виникає особливий психічний вимір у структурі самосвідомості, відомий нам під терміном "самовизначення". Якщо розглянути його з точки зору розвитку самосвідомості суб'єкта, то можна характеризувати це явище як усвідомлення себе як члена суспільства і конкретизація у новій, суспільно значущій позиції. Саме тут фокус життя зміщується на виокремлення значущості світоглядних проблем і, зокрема, на проблемі знаходження сенсу життя, що наразі набуває ознак так званої психологічної смислової орієнтації.

Я. Г. Невідома, окрім вищеперерахованого, зазначає, що інтелектуальний розвиток у юності має за особливість підвищену схильність особистості до самоаналізу і потребу систематизації та узагальнення знань про себе та власний внутрішній світ переживань і вподобань [3, с. 344]. Завдяки цьому можемо стверджувати про наявність ціннісно-орієнтаційного процесу всередині зростаючої особистості. У свою чергу, емоційність проявляється в особливостях переживань щодо власних можливостей, здібностей та особистісних якостей. Тому в емоційній сфері особистості відбувається суттєва перебудова: проявляється самостійність, рішучість, критичність і самокритичність, неприйняття нещирості, підвищується емоційна збудливість, з віком покращується загальний емоційний стан та диференціація переживань.

У юнацькому віці важливими детермінантами переживань є оцінка особистості значущими іншими та самооцінка, що формується завдяки системі еталонів-цінностей. Підґрунтям реалізації процесу оцінки самого себе є система еталонів-цінностей: суспільно-культурних, особистого досвіду та екзистенційних. Джерелом суспільно-культурних еталонів є соціальні, етичні та моральні норми певного суспільства, еталонів особистого досвіду – проживання особистістю власного життєвого шляху, екзистенційних цінностей – наявність в людському житті екзистенційних даностей, на усвідомлення яких впливають як соціально-культурні норми, так і індивідуальний досвід людини.

Таким чином, первинна екзистенційна інтеграція – це свідоме смисложиттєве самовизначення зростаючої особистості, яке вона здійснює вперше на своєму життєвому шляху. Блокування цього процесу самовизначення призводить до того, що юнак залишається наодинці зі своєю тривогою, яка супроводжує весь процес

пошуку себе. Внутріособистісна напруга молодого людини, яка випливає з її власної світоглядної та смисложиттєвої (екзистенційної) невизначеності, та міжособистісний конфлікт з батьками, які виявляються не здатними (або не мають можливості) зняти цю невизначеність, стають у невід'ємну залежність між собою – криза юності загострюється.

Екзистенційні переживання реалізують зв'язок людини зі світом. Це точка перетину внутрішнього і зовнішнього її світів, згода з власними діями, зі світом і з самою собою. Ігнорування цих переживань призводить до соматичних розладів (безсоння, мігрень, розладів шлунку, задухи тощо). Тоді у людини виникають екзистенційні зриви, емоційні блокади, коли, наприклад, розум вбиває любов, терпіння, смирення, каяття. Такі ситуації є піковими, переломними найбільше у юнацькому віці, коли виникає потреба у любові та інтимності, але часто не задовольняється повною мірою. Одночасно сильні емоції, наприклад, страх, є теж "поганим порадиником" у житті. Тому завдання екзистенційного аналізу – зміцнити відкритість людини для самої себе та допомогти вступити в діалог зі світом, коли вона навіть у поганому буде бачити щось добре. На жаль, такий спосіб взаємодії з особистістю, що розвивається, не є досить поширеним у навчальних закладах та центрах допомоги.

Слід врахувати, що рання юність – період стабілізації інтелектуальних і духовних потенцій, фізичних можливостей старших школярів. Рушійною силою у цьому віці виступає протиріччя між значним підвищенням суспільних вимог до особистості, творчих здібностей молодого людини і тим реальним рівнем її психічного розвитку, якого вона досягла. На зміну особистісному спілкуванню з однолітками приходиться етап професійного самовизначення, що потребує відповідного рівня психічної, духовної і громадянської зрілості молоді, досягнувши якої її представники зможуть стати повноцінними членами соціуму та його суспільних інституцій.

Серед значущих проблем юнацького віку виділяємо процес формування усвідомлення важливості сенсу життя старшокласниками. Юнацтво – найбільш плідний період для розуміння значення і необхідності життєтворчості, який є показником зрілості особистості. З наукової літератури та практичної педагогічної діяльності відомо, що процес формування усвідомлення конструювання життєвого шляху та самоусвідомлення відбувається під впливом безпосередніх та опосередкованих обставин і чинників й супроводжується специфічним набором чинників, який можна охарактеризувати як екзистенційний. Певною мірою на особистість старшокласника впливають батьки, педагоги, друзі. Проте їх ставлення до порад дорослих не завжди сприймається позитивно, як керівництво до дії.

Як відмічає К. В. Хоменко, особливим виявляється місце самоставлення в період юнацтва, коли "молода людина вступає у світ дорослих як самостійний відповідальний член, структурує свої ціннісні орієнтації, готується до створення сім'ї, обирає напрямки професійного становлення" [7, с. 613].

Важливу роль тут відіграє "Я концепція" молодого людини. Вона визначає, як буде діяти людина в конкретній ситуації, як інтерпретувати дії і вчинки інших, чого очікувати від близького та віддаленого майбутнього. Є потреба уточнити механізм дії "Я концепції" у даній ситуації. Емоційна складова "Я концепції" – "це своєрідні схеми самоставлення, узагальнюючі минулий досвід людини, які організують і структурують нову інформацію з цього аспекту Я" [7, с. 617]. Далі когнітивна оцінка "запускає" емоційну реакцію, тобто людські емоції обумовлені оцінкою ситуації. Основним є те, що значення емоцій полягає в тому, що вони виникають як реакція на значення, приписуване ситуації.

Дослідник К. В. Хоменко розглядає самоставлення особистості у період юності як важливий компонент становлення дорослості. Він характеризує самоставлення як "складну багаторівневу емоційно-оцінну систему, яка поділяється на два блоки: об'єктний і суб'єктний, що реалізуються через когнітивну активність, емоційні реакції і системи дій на адресу самого себе" [7, с. 619].

Вочевидь, юнацький вік характеризується розвитком усвідомленого збалансованого емоційно-ціннісного ставлення до себе. "Я концепція" підростаючої особистості, активно розвиваючись, стає детермінантою процесу адаптації людини до соціального середовища, зокрема, у становленні ціннісної структури особистості.

Отже, емансипація від дорослих стає головним здобутком юності. Особистість бере під контроль власний внутрішній світ і починає сприймати його "крізь

себе", на перший план також виходить особистісне і професійне самовизначення, відбуваються активні емоційні та поведінкові зміни. У юнацькому віці, поруч із подальшим розвитком загального інтелекту, сфери цінностей та саморегуляції людини, розвивається її спроможність до адекватної оцінки і прогнозу соціальних ситуацій, їхнього об'єктивного проектування та реалізації через активне використання власних соціально-регулятивних властивостей.

Висновки. Таким чином, ми маємо цілісне уявлення про юнацький період життя особистості, його розвиток і становлення. Важливим для нас є такий факт: особистість на етапі становлення і відкриття внутрішнього світу є відкритою також і для зовнішніх впливів. Вона готова змінювати себе і конструювати свій життєвий шлях, спираючись на власний досвід і досвід значущих інших, готова стати творцем для самої себе і свого життєвого світу. Актуальним та визначальним для особистості стає внутрішній світ, відкриття його, переживання, що супроводжують цей процес [6, с. 149]. Бажаним переживанням стає онтологічне переживання любові – поєднання свого внутрішнього світу із значущими іншим, з його внутрішнім світом і переживаннями, що супроводжується почуттям страждання. Також у юнацькому віці на перше місце виходить потреба у знаходженні сенсу життя, у пізнанні його та переживанні, що теж, у свою чергу, спрямовує особистість у напрямку розвитку й самоактуалізації та породжує почуття і переживання екзистенційного значення. Тобто екзистенційні переживання на даному етапі є найбільш актуальними, яскраво вираженими і підлягають дослідженню. Навіть можна припустити, що вони необхідні для формування повноцінної особистості, для усвідомлення себе у світі, своїх цінностей і внутрішнього світу, для готовності брати на себе відповідальність за власні життєві вибори і вчинки, бути дорослим.

Література

1. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко – К. : ООО "КММ", 2006. – 240 с.
2. Мэй Р. Новый взгляд на свободу и ответственность / Ролло Мэй. – К., 2005. – 228 с.
3. Невідома Я. Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці / Я. Г. Невідома // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2012. – Вип. 17. – С. 337–346.
4. Немов Р. С. Психология / Р. С. Немов. – М. : Просвещение, 1995. – 576 с.
5. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення : наукова монографія / М. В. Папуча. – Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 2011. – 656 с.
6. Репецкая А. В. Экзистенциальная рефлексия и изменения восприятия личностью себя и своего жизненного мира / А. В. Репецкая, Ю. А. Репецкий // Мир психологии : научно-методический журнал. – М., 2013. – № 1 (73). – С. 148–155.
7. Хоменко К. В. Науково-теоретичні підходи до вивчення проблеми самостворення в юнацькому віці / К. В. Хоменко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 611–623.